

ISBN: 978-625-7014-31-1

© 2020 Ketebe Kitap ve Dergi Yayıncılığı A.Ş.

Ketebe Yayınları: 241

Mertol Tulum Kitaplığı - 2

Editör

Yusuf Genç

Kapak

Harun Tan

Son Okuma

Cihan Aldık

Mizanpaj

DBY Ajans

1. BASKI

Şubat 2020
İstanbul

ketebe.com

Ketebe Yayınları

Sertifika No. 34989

Maltepe Mahallesi Fetih

Caddesi No: 6 Dk: 2

Topkapı 34010 İstanbul

Tel: 212.612 29 30

e-mail: ketebe@ketebe.com

Baskı ve Cilt

Mega Basım Yayın San. ve Tic. A.Ş.

Cihangir Mah. Güvercin Cad.

No: 3/1 Baha İş Merkezi A Blok

Kat: 2 34310 Haramidere -

Avcılar / İstanbul Sertifika No: 44452

Tel: 212.412 17 00

© Eserin her hakkı anlaşmalı olarak Ketebe Kitap ve Dergi Yayıncılığı A. Ş.'ne aittir.
İzinsiz yayımlanamaz. Kaynak gösterilerek alıntı yapılabilir.

MERTOL TULUM KİTAPLIĞI - 2

HAR-NÂME

16. YÜZYILDA YAZILMIŞ
ÇİNGENE KÜLTÜRÜ İLE İLGİLİ BİR ESER

HÜSÂM - I SAHRÂVÎ

HAZIRLAYAN
MERTOL TULUM

KETEBE

Prof. Dr. Mertol Tulum

1940 yılında Ayvalık'ta doğdu. 1963 yılında İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü'nden mezun oldu. "Sinan Paşa, *Tazarru'-nâme* - Tenkitli metin ve fonetik inceleme" adlı çalışmasıyla 1968 yılında **Dr. Phil.** unvanını kazandı. "*Ma'ârif-nâme* - Metin ve kı'li birleşik cümleler üzerinde bir araştırma" adlı teziyle 1979 yılında **Üniversite Doçenti** unvanını aldı. 1982-1983 öğretim yılında Selçuk Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi'nde görevlendirildi. 1983-1984 öğretim yılında tekrar İstanbul Üniversitesi'ndeki görevine döndü, Yeni Türk Dili anabilim dalı başkanlığı görevini üstlendi. Aynı öğretim yılında Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü başkan yardımcısı olarak da görev yaptıktan sonra 1984 yılı Mart'ında Türkiyat Araştırma Merkezi Müdürlüğü'ne getirildi. Aynı yılın Temmuz ayında İstanbul Üniversitesi'nin Türk Dili Bölümü Başkanlığı'na atandı. 1989 yılında **profesör** oldu. 1993-1996 yılları arasında Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Müdürü olarak da görev yaptı. 15 Mayıs 1997 tarihinde kendi isteği üzerine emekli oldu.

Mertol Tulum 1983 yılında Atatürk Yüksek Kurumu bağlı kuruluşlarından Türk Dil Kurumu Bilim Kurulu aslı üyeliğine seçilmiş olup bu kurum bünyesinde altı yıl boyunca Yürütme Kurulu üyeliği yaptığı gibi Terim, Gramer, Türkoloji Bilim ve Uygulama Kolları üyesi olarak da çalışmış, ayrıca bir süre Sözlük Bilim ve Uygulama Kolu başkanlığı da yapmıştır. 1986 yılında Yüksek Kurum Başkanlığı'na bağlı olarak kurulan Evliya Çelebi Bilim ve Uygulama Kolu üyeliğine de seçilmiş ve dört kişilik Evliya Çelebi Seyahatnâmesi'ni Hazırlama ve Yayımlama Merkez Kurulu'nda görev almıştır.

Çalışmalarını Türkçe tarihî metinler üzerine yoğunlaştırmış bulunan Mertol Tulum'un araştırma, inceleme ve tenkit yazıları dışında yayımlanmış yirmi üç kitabı bulunmaktadır.

İÇİNDEKİLER

SUNUŞ.....	7
------------	---

BİRİNCİ BÖLÜM

YAZAR ve ESER.....	11
A) Yazar	13
B) Eser.....	16

İKİNCİ BÖLÜM

HİKÂYELER.....	19
1) Çerçeve Hikâye	21
2) Diğer Hikâyeler ve Kaynakları	24
3) Nasreddin Hoca Hikâyeleri.....	27
4) Hikâyelerde Sembolik Anlatım	29
5) Ve Menâkıb-ı Memâlik (Ellerin/Yörelere Menkıbeleri).....	31

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

HÂTİME (BİTİŞ).....	35
YAZMA NÜSHA	43
Çeviriyazılı Metinde Kullanılan Kimi İşaretler ve Kısaltmalar.....	44

HAR-NÂME

[MUKADDİME]	49
<Hamd ü Senâ>.....	49
<Salât ü Selâm>.....	49

<Giriş>	50
<HİKÂYELER>	51
<HÂTİME>.....	234
EKLER.....	251
Adlar Dizini.....	253
Atasözleri.....	263
Deyimler.....	265
Ön Seste /d/ ve /t/ Sesleri	269
1. Kalın Sıradaki Kelimelerde.....	269
2. İnce Sıradaki Kelimelerde.....	274
3. İlk sesi ط ile yazılmış olup /d/ okunan iki kelimedede ikinci hece başındaki sesin durumu	275
4. Yabancı asıllı kelimelerde ط	275
Halklılaşmış Söylenişleriyle Yazımları Uygunlaştırılan Kelimeler	277
Vezne Uygun Okunmak Amacıyla Yazımları Değiştirilen Kelimeler	283
Türkçe Kelimelerde Kimi Ünsüz Seslerin Erimesiyle Önceki Ünlü Üzerinde Meydana Gelen Uzunluğun Yazıda Yansıtılması.....	285

SUNUŞ

Yazma metinlerde karşılaşılan farklı seslendirmelerin söylenişi yansıtır değerin bulunup bulunmadığı sorusuna karşılık bulmaya yönelik çalışmalarım sırasında karşıma çıkan metinlerden biridir *Har-nâme*. Kanunî Sultan Süleyman'a sunulmak üzere kaleme alınmış olan bu metin, XIV.-XVI. yüzyıllar boyunca yazılmış/çoğaltılmış birçok yazmada görülen, sayıları birbirine göre farklı, ama yazım biçimi olarak birbiriyle eşleşen, tekli yapıları yansıtan donuklaşmış yazım kurallarına aykırı çok sayıda örneği barındırır. Bu tür metinlere karşı meslek hayatımın ilk yıllarında, 1960'lı yılların ortalarında başlayan ilgim, zamanla, söz konusu farklı yazılışların dildeki iç gelişmelerle doğrudan ilişkili bulunduğu, birtakım fonolojik değerlere işaret ettikleri yolunda kesin bir inanç edinmemi sağlamış, bu yolda sürdürdüğüm çalışmalarla elde ettiğim ilk sonuçları doktora çalışmamda ilim dünyasının dikkatine sunmuştum. Daha sonraki çalışmalarım, alan çalışmalarının donuklaşmış sıkıştığı belirli sınır ve kalıplar dışına uzanan bir bakışla yapılan farklı bir değerlendirmeye dayanan bu sonuçların sağlamasını yapma amacına dönüktü. Bunu, üzerinde aralıklı olarak 20 yıl kadar çalıştığım 17. yüzyılın büyük gramerci ve sözlükçüsü Meninski'nin verileriyle karşılaştırarak yapmaya çalıştım. 2011 yılında yayımlanan *17. Yüzyıl Türkçesi ve Söz Varlığı* adlı kitabımın başındaki inceleme, böylesi bir çalışmanın ürünüdür. Bu çalışmada farklı kaynaklardan elde ettiğim verilerle birlikte bu metnin verilerini de kullanmışım.

Har-nâme'nin eldeki biricik nüshasının barındırdığı örneklerle dilcilik çalışmaları açısından taşıdığı önem bir yana, bu eser konusu bakımından da büyük değer taşımaktadır. Gerçek kimliğini öğrenemediğimiz yazarının, seferde bulunan dönemin sultanı Kanuni'nin İstanbul'a dönüşünde kendisine hediye olarak sunmak amacıyla kaleme almış olduğunu söylediği bu eserin yapısı, ilk bakışta adının da işaret ettiği gibi, türlü kaynaklardan derlenmiş eşek hikâyeleriyle biçimlenmiştir; ancak eseri çok değerli kılan asıl hikâyeye, gerçekte son derece başka, benzersiz ve eşsiz, o çağın Çingenelerinin günlük yaşamları ile kültürleri, yanısıra sosyal yapı içindeki yerleri ve örgütlenmelerini

konu alan bir çerçeve hikâyedir. Yazar bu çerçeve hikâyede “Hüsâm-ı Sahrâvî” adıyla, burnunun kaynaklık ettiği bînî-dırâz (uzun burunlu), bûtîmârî (balıkçıl soylu), çuluğî (çulluk soylu) lakaplarının kazandırdığı kuş kimliğiyle kendisinin de yer aldığı insan ve hayvan oyuncuların katıldığı bir oyun tasarlamış, gerçekte, “arkadaşlarım” diye tanıttığı eşeklerle temsil edilen, zamanının örtülü bir yolla cehaletle suçladığı ilim adamlarını hedef almış olmalıdır. Söylediklerine bakılırsa niyeti kimseyi incitmek değil, okuyacak olanların hoşça vakit geçirmelerini, eğlenmelerini sağlamaktır; ama Molla Lütî'ninki kadar açık olmasa da, yazarın arka yolda saklamaya çalıştığı böyle bir düşüncesi olduğu sezilmektedir.

Çerçeve hikâye Kanuni çağında bugün artık olmayan, daha doğrusu hoyratça yok edilmiş bulunan İstanbul yakınlarındaki bir yörede, Kavaklı köyünde geçer. Burası o zamanlar Çingene Karaca katunasına (kabilesine) bağlı Çingenerin yaşadıkları bir yurttur. Hikâye bir eşek alış verişiyle başlar, eşeklerin, günlük hayatlarında önemli yeri olduğu açıkça anlaşılan çeşitli insan karakterlerinin iş ve eylemleri çerçevesinde Çingene yaşamı ve kültürü çeşitli yönleri ve yanlarıyla oldukça ayrıntılı bir biçimde aktarılır.

Yazar onların konuşma dillerindeki farklılığı bile yansıtmak kaygısı taşır, dolayısıyla kültür tarihi için değerli malzeme yanında dilcilik çalışmaları için de çok değerli malzeme sunar. Açıkçası bu eser öncelikle Çingene kültürünü aktarmak yönünden çok önemlidir, ama başka bakımlardan da oldukça büyük önemi bulunmaktadır.

Hazırladığımız metnin dayandığı biricik nüsha, ileride tanıtırken delillerini sunacağımız üzere, yazarın elinden çıkma ilk nüshadır. Konusu bakımından böylesine değerli bir metnin elde bir de böylesi yazmasının bulunması onun çok yönlü değerlendirilmesi imkânını da sağlamış olmaktadır.

Görüleceği gibi, bu çalışmada önce eserin ve eldeki nüshanın geniş bir tanıtımı yapılmış, içerik ayrıntılı olarak incelenip değerlendirilmeye çalışılmıştır. Çalışmanın üç bölümlük inceleme bölümü bu niteliğiyle metnin genişçe bir özeti sayılır.

Sunulan metnin seslendirilmesi, sunduğu verilerin değerlendirilmesiyle elde edilen sonuçlara dayanır. Bu yüzyılda artık kalıplaşmış donuklaşmış olan yazıma uymayan yazılışlar, çeviriyazılı metinde, gösterdikleri ses değerleriyle aktarılmış, yüzyılın dili üzerindeki değerlendirme açısından çok önemli bu örnekler metinde altı çizili italik harflerle belirtilmiştir.

Zengin örnekler sunması yönüyle gerçekten benzersiz olan *Har-nâme*'nin söz konusu malzemesini değerlendirmek amacıyla yıllar önce bir doktora tezi yaptırmıştım. Osman Kemal Kayra'nın 1991 yılında bitirdiği bu çalışması

değerli, ancak çeviriyazılı metni başta olmak üzere, kimi yönleriyle oldukça eksiktir. Dilcilik alanıyla ilgili bu çalışmada özellikle metnin içeriğiyle ilgili bir değerlendirme yapılmamıştır. Bizim bu çalışmamız özellikle metne ayrı bir yönden değer kazandıran içeriğini işleyip tanıtmak ve onu kültür dünyamızın envanterine kazandırma isteğine dayanır. Bununla birlikte, görüleceği gibi, kitabın sonuna konan **Ekler**, onun içeriğinin en önemli ve değerli türlü malzemesini bir araya getirip sunan ayrı çalışmaların ürünüdür. Ayrıntılı **Özel Adlar Dizini** bir yana bırakılırsa, ardına iliştirilmiş olarak çeşitli başlıklar altında verilen malzeme, eserin özellikle dilcilik çalışmaları açısından da önem ve değerini açıkça anlatmaya yeter. Bunlar arasında, Letaif türü eserlerin hemen hepsinde geniş ölçüde kullanıldığı görülen deyim ve atasözlerinin çokluğu (toplamı: 275) özellikle dikkat çekicidir.

Eski bir eser üzerindeki filolojik esaslı çalışma, metninin kolay okunur ve kolaylıkla izlenir bir kılıfta sunulmasını gerektirir. Bu gereklik onun her şeyden önce başlıklandırılarak düzenlenmesi demektir. Bu çalışmada da bu esas gözetilmiş, yazarın ihmalinden kaynaklananlar başta olmak üzere, eksik bırakılmış başlıklar konmuş, kenara/satır dışına yazılmış sözler/söz öbekleri metin içine alınmış, gözden kaçan yanlış ve eksikler düzeltilip tamamlanmıştır.

1970'li yılların başlarında bölüm kütüphanesine aldırılmış fotoğraflarını görerek varlığından haberdar olduğum bu eseri sonraki yıllar içinde defalarca anlayarak okumaya çalıştım. İtiraf etmeliyim ki, 50 yılı aşan eski metin/yazma okumalarım sırasında dili bu metin kadar değişik, güç ve kaygan olanıyla karşılaşmadım. Yazımı söylenişine göre şekillendirilmiş yüzlerce alıntı kelimenin kaynak dillerdeki yazılış biçimlerinin ne ve nasıl olduğunu, öte yandan o günün yazı dilinde kullanılmayıp ağızların malı olarak metne girmiş, ama bir çoğu eldeki sözlüklerde yer bulamamış çok sayıda kelimeyi yazılışlarından kalkarak doğru tanımlamak, metindeki anlamlarını belirleyebilmek, uzun süreli bir çalışma ve araştırma yolunda sabırlı bir gidiş gerektirdi. Bu sabırlı gidişin kesin sonuçlarını, ne yazık ki, bugün için bile tam olarak alabilmiş değilim. Görüleceği gibi, çeviriyazılı metinde yanlarına (?) konmuş, demek ki doğru olarak tanımlanmamış bir öbek kelimenin okunup anlamlandırılması başkalarına bırakılmıştır. Bu eserle ileride ilgilenecek olanların bu karanlık noktaları aydınlatmalarını umarak bekleyeceğim.

Yine görüleceği üzere, bu metinde yazar, iyi bildiği iki Doğu dilini ola-bildiğince kullanmıştır. Eserinin mukaddimesinin bir kısmını Arapça yazdığı gibi, başta Farsça olmak üzere, yabancı kaynaklardan çok sayıda alıntı yapmış, bunları kaynak dillerden olduğu gibi aktarmıştır. Sayfa altlarında bunların hepsinin çevirisi verilmiştir.